

Kiad: Kiss Sándor

Am!

HAZATÉRT KISS SÁNDOR (1918–1982) KÖZÉLETI HAGYATÉKA*

Hazatért Amerikából a magyar nemzeti függetlenségi mozgalmak egyik legkiemelkedőbb, köztiszteltetben álló, izzószívű vezetőjének, Kiss Sándornak a feltehetően teljes irathagyatéka: levelezése, feljegyzései, kéziratai, újságszemelvényei az 1956 és 1982 közötti időből. A dokumentumok részei lap- és rádiószerkesztőként készített írásai is, mint ahogy mindazok az adatok, amelyek az amerikai magyar politikai és egyházi közéletben történt részvételére vonatkoznak. A mintegy három folyóméter terjedelmű anyagot a Református Egyház Ráday Levéltára fogadta be végleges megőrzésre és módszeres feldolgozásra, hogy a további kutatások rendelkezésére álljon. Ezt az iratanyagot hosszú esztendőök óta várják történészek, politológusok és számos más társadalomtudomány kutatói. Meggyőződésem, hogy – Kiss Sándor publikált írásaival együtt – felbecsülhetetlen a forrásértéke a 20. századi magyar történelem megismeréséhez és megértéséhez, a sajnos máig is bántóan nagy számú torzítás, tévképzet tisztázásához. Felbecsülhetetlen és katartikus forrás is ez a hagyaték egyéni, nemzeti és társadalmi önvizsgálódásunkhoz: ahhoz, hogy a magyar függetlenség és demokrácia elkötelezettjei – a részletkérdésekben akár el is térő véleményeink ellenére – abban a szellemiségben tudjunk bizalommal együtt

g.

* Az Országgyűlés 2001. július 19-i ülésén elhangzott felszólalás szerkesztett változata.

munkálkodni, ahogyan azt Kiss Sándor vezetésével, az ő személyiségének a kisugárzásában tehetjük.

Mint Kiss Sándor legközelebbi barátját és minden közéleti munkájában helyettesét, elhunytá óta pedig mint szellemi hagyatékának a gondozóját, engem ért az a megtiszteltetés, hogy (2000 augusztusában otthonában, az USA Virginia állambeli Alexandriában) özvegyével, Éva asszonnyal együtt még egyszer rendezzem, válogassam, becsomagoljam a hazaküldendő teljes anyagot. Itt jegyzem meg, hogy Éva asszony az elmúlt évek során több száz oldalnyi fényképmásolatot már hazaküldött az Országos Levéltárba, a Széchényi Könyvtárba, a Sárospataki Református Kollégiumba, a vásárosnaményi múzeumba és néhány itthoni magángyűjteménybe. Mégis feltételezhetjük, hogy az 1956 és '82 közötti – tehát az emigráció idején keletkezett – anyag csak most, a Ráday Levéltárban vált a maga egészében hozzáférhetővé. Amikor köztudomású lesz, hogy Kiss Sándor szellemi hagyatéka számára gyűjtőhely létesült a Ráday levéltárban, bizonyára további kiegészítő anyagok is érkeznek oda magánszemélyektől és intézményektől. Messzemenően kívánatos volna, természetesen, hogy Kiss Sándor 1956 előtti életszakaszának a dokumentumai is összegyűjtessenek, és szintén a Ráday Levéltárban helyeztessenek el.

Feltételezem, hogy a történészek, a politológusok és a többi társadalomtudomány képviselői, az etikai kérdések elemzői különösképpen a *levelezésben* fedeznek majd fel valóságos „aranybányát”. Gyakran írt ugyanis három-négy oldalas, vagy még annál is hosszabb leveleket, sűrűn gépelve, vagy kézírással. „A stílus maga az ember.” Kiss Sándor levelei nem csak őt magát mutatták be, hanem levelezőtársait is arra ösztönözték: írjanak akár a terjedelmességig menő részletességgel. Hogy ne csak híreket, információkat cseréljenek egymással, hanem tárják ki a szívüket is; ne csak egy-egy gondolatukról adjanak számot, hanem

a gondolkodásmódjukról is: hogy a levelezés az együtt gondolkodás egyik válfaja legyen.

Emigrációs éveink során Sándor gyakran adott kezembe olyan leveleket, amelyek fontos tájékoztatásokat tartalmaztak. Időnként megjegyeztem: jó volna többünknek is elolvasni ezeket a leveleket. Azzal hártott el, hogy attól tart: levelezőtársait a legsúlyosabb veszedelembé döntheti, ha a politikai rendőrség valami módon a nyomára akadna az ővele folytatott levelezésnek. Különösen akkor, ha a sokszorosításban szétküldött leveleinek akadna nyomára, hiszen a zsarnok rezsim e mögött azonnal összesküvést szimatolna. Ilyesmire, sajnos, valóban sor került: koncepciók per fabrikálásának a szándékával fogtak vállatóra embereket pusztán azért, mert levelet váltottak Kiss Sándorral. Mindig bizonyos volt ugyanakkor abban, hogy eljön az idő, amikor könyv alakban is megjelenhetnek az írásai, így a közérdekű levelezése is.

Ez az idő voltaképpen a rendszerváltozáskor jött el. Azóta vagyunk adósok azzal, hogy Kiss Sándort bemutassuk a magyarországi magyarságnak. De: „Jobb későn, mint soha!”. Jó, hogy legalább most, miután testi mivoltában több mint egy negyed évszázada nincs már közöttünk, végre méltó mélységben ismerkedhetnek meg a bölcs és hű magyar férfi életével és munkásságával a hazai kutatók, írók, szerkesztők, kiadók – s rajtuk keresztül a magyar közművelődés, ideértve az eljövendő nemzedékeket is.

Elébe vágva ennek a széles körű és elmélyült megismerkedésnek, legyen szabad felhasználnom az alkalmat, hogy saját szavaival mutassam be Kiss Sándort. A Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei György körének programjából (Rutgers Egyetem, 1981. február 6.) idézem élettörténetének összefoglalását:

„1918-ban születtem Vásárosnaményben. Esze Tamás ezen a tájon verbuválta kuruc seregét. A 'nagyságos fejedelem'-ről úgy beszéltek szüleim, mintha látták volna (...) Ez a táj, ez a történelem

és szegényparasztos sor formálta gyermekkoromat. (...) A község református papja és tanítóm addig jártak apám nyakára, amíg beiratott a helyi magán-polgári iskolába. Egy páratlan intézménynek, a sárospataki 'főiskolának' köszönhettem mégis, hogy magához ölelt, és nagy ösztöndíjjal, később ingyenesen kitanított néptanítónak. De ennél jóval többet is adott: lehetőséget arra, hogy kinyíljon a szemem az ország és a nép problémáinak a megismerésére.

(...) Így érthető, hogy 1937-ben Szegedre kerülve (...) a tanárképző diájaként már egyszerre három vonalon futott az életem: (igyekeztem, hogy) a lehető legképzettebb tanár legyek; a diákmozgalomban a szociális és népi Magyarország toborzója és építője voltam; és a tudományos munka. A három egyszerre nagyon nehéz, nem is sikerült. Az ország sorsa hajtott az ellenállási mozgalomba, aminek következménye lett a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék és a Gestapo fogsága. Az akasztófától vagy tarkón lövéstől csak csodába illő kiszabadulás mentett meg éppúgy, mint ahogy a diák-ellenállási mozgalom velem együtt lefogott többi tagjának az életét is.

(...) Az ellenállási mozgalomban betöltött szerepem miatt (kerültem a közéletbe) (...) Nagy Ferenc kérésére vállaltam a Magyar Parasztszövetség szervezését (...) Bereg megye képviseletben tagja lettem a Parlamentnek. (...) 1946 belpolitikai harcaiban a parasztegység kialakításában vezető szerepem volt. Az év szeptemberében az Országos Parasztnapokon 500 000 paraszt jött fel Budapestre, és tett hitet a valódi demokrácia mellett. (...)”

Eddig az idézet Kiss Sándortól.

A mélyen istenhívő, az inspirálóan utat mutató, a gyújtó szónok Kiss Sándor 1944–1945–1946-ban országos hatású vezetővé emelkedett. Megtestesítette és sugározta maga körül azt az erkölcsiséget, akaratot és fáradhatatlan munkabírást, amely a háborúban tönkrement és megalázott országot az újjáépítés, a gazdasági és a politikai stabilizáció segítségével egy olyan békekötés felé közelítette, amelynek nyomán helyreállhatott volna Magyarország teljes szuverenitása.

Tudjuk: nem így történt. Magyarország nem léphetett Ausztria, de még csak Finnország útjára sem. 1947 januárjában a kommunista politikai rendőrség közvetlen szovjet katonai sugallatra letartóztatta Kiss Sándort, hat képviselőtársát – Hám Tibort, Vatai Lászlót, Jackó Pált, Gyulai Lászlót, Csicsery-Rónay Istvánt, Mistéth Endre újjáépítési minisztert – és engem is. Az első koncepciók politikai perben három év börtönre ítélték Kiss Sándort. Szabadulása után kubikosként és gyári munkásként dolgozott. Innen szólította el az '56-os forradalom és szabadságharc, a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség újjászervezése.

A november 4-i szovjet orvtámadás után Bécsben összefogja a magyar forradalmi szervezeteket, amelyekből aztán 1957 januárjában Strassbourgban megalakult a Magyar Forradalmi Tanács. Ennek főtítkárává Kiss Sándort választottuk, az ő vezetésével szerveződött meg a Szabad Magyarország Nemzeti Képviselete. Ebből és az előző náci- és kommunistaellenes emigrációs hullámok képviselőiből jött létre azután Amerikában a Magyar Bizottság, Varga Bélának, az 1945-ben megválasztott országgyűlés elnökének a vezetésével.

Az ezt követő negyedszázad folyamán Kiss Sándor volt az egyetlen olyan vezető az emigrációban, akiben mindenki fenntartás nélkül megbízott, és akin keresztül így valóban mindenki mindenkivel nyugodtan kapcsolatba léphetett. Példa erre Kiss Sándor levelezése a Magyar Bizottságban részt nem vevő Kéthly Annával, levelezésük politikai magassága és emberi mélysége. Ha egyszer összeállítják az elmúlt évszázad legértékesebb magyar közéleti írásainak a válogatását, abban kétségkívül ott lesz kettejük levelezése.

Kiss Sándor kezében, fejében és szívében összegeződtek, rendeződtek a Magyarországról kijutott tájékoztatások. Fáradhatatlanul levelezett, írta tanulmányait, szerkesztette a rádióprogramokat, tartotta előadásait. Közszereléseit misz-

sziónak tekintette. Egy ilyen közszerepléséről, az 1982-es *ITT-OTT* konferenciáról hazatérőben szenvedett halálos autóbalesetet és halt meg szeptember 15-én. Hamvai 1983. május 4-én hazatértek, azóta Vásárosnamény temetőjében nyugszanak. Mellszobra ott áll a kisváros főterén. Életem egyik legmagasztosabb eseménye volt, amikor – 2000. március 15-én – szobrának a felavató beszédét mondhattam. Legyen az ő politikai hagyatéka felrázó és megerősítő üzenet mindnyájunk számára egy balsors-tépte korszakból és a magyar függetlenségi mozgalmaktól. Immár azáltal is, hogy Kiss Sándor kéziratait minden érdeklődő olvashatja a Ráday Levéltárban.

HORVÁTH JÁNOS